

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE ALP ER TONGA VE UYGUR
TÜRKLER ARASINDA ONUNLA İLGİLİ ANLATIMLAR

Adem ÖGER*

ÖZET

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

---

yerini alırken, bir kısmı da yüzyıllar boyunca halkın hafızasında saklanmış ve sözlü olarak kuaktan kuana aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Destanlar, efsaneler ve menkıbeler tarihî bir olay üzerine kurulan sözlü yaratmalardan bazılarıdır.

Türk kültüründe önemli yer tutan tarihî kahramanlardan biri de Alp Er Tonga'dır. Adı Eski Farsça (Avesta Dili) metinlerde *Frangrasyan*, Orta Farsçada (Pehlevi Dili) *Frasıyav*, *Frasıyâk*, *Frangrasyâk*; Arapça kaynaklardan Taberî'de *Frâsiyâb* ve *Frâsyât*, Mes'ûdi ve Birûnî'de *Ferâsiyâb*; İran milli destanı Firdevsî'nin *ehname*'sinde *Efrâsiyâb*¹ olarak geçen Alp Er Tonga, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te *Afrasyab* ve *Tonga Alp Er*, Kutadgu Bilig'de ise *Efrasiyab* adıyla geçmektedir.²

Alp Er Tonga ile ilgili Uygur Türkleri arasındaki sözlü anlatmalara geçmeden önce, onun hakkında tarihî yazılı kaynaklarda yer alan bilgileri de erlendirmek uygun olacaktır. Alp Er Tonga ile ilgili ilk yazılı bilgilere "Avesta"da rastlamaktayız. Söz konusu eserde, Alp Er Tonga, hilekâr ve kötü insan tipini temsil ettiği gibi ranlıların da başdüşmanı olarak gösterilmektedir.³

Alp Er Tonga hakkında en geni

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

---

*dönemlerde de Efrâsiyâb, İran topraklarına sık sık akınlar düzenler ve sonunda öldürülür.*⁴

ehnâme’de Rüstem, Zal, Keykavus ve Siyavuş gibi İran kahramanlarından övgüyle söz edilmiş ve Turan hükümdarı Alp Er Tonga’nın her seferde onlar tarafından yenilgiye uğratıldığı anlatılmıştır. Ancak eserde Alp Er Tonga’nın da Türklerin büyük bir kahramanı olduğu ve yer yer belirtilmiş ve onun için “*Efrasiyab cesur bir timsah, ay gününde erkek bir aslan, savaş zamanında da bir savaş fili gibidir.*”⁵ denilerek onun ne kadar büyük bir kahraman olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

ehnâme dışındaki Arap ve Fars kaynaklarında da Efrâsiyâb ve atalarının ehnâme’ye benzer bir şekilde anlatıldığı bilinmektedir. X. yüzyıl Arap tarihçisi Mesudî, Türklerden ve Türk hakanlarından bahsederken Türk topluluklarının Çin ile Horasan arasında oturduklarını ve buralarda birçok şehir kurduklarını anlatır. Ayrıca Efrâsiyâb’ın buralardaki Türklerin hükümdarı ve hakanlar hakanı olduğunu, Türk ülkelerinin hâkimi bulunduğunu, diğer hanların ona bağlı olduğunu belirtir. İran’a hükmeden Efrâsiyâb’ın da bu hanlara mensup olduğunu söyler.⁶

Türk kaynakları arasında Alp Er Tonga hakkında en kapsamlı bilgiyi 11. yüzyılın ikinci yarısında Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan “*Dîvânü Lügâti’t-Türk*” isimli eserde bulmaktayız. Kaşgarlı, eserinde çeşitli kelimeleri açıklarken Alp Er Tonga ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Örneğin; “*Tarım*” kelimesini açıklarken bu kelimenin tekiler ve Afrasyab soyundan olan hatunlara ve bunların büyük, küçük çocuklarına karşı söylendiğini; bunun dışında ne kadar büyük olursa olsun, hakanlı hanların oğullarından başkasına böyle söylenmediğini belirtmiştir.⁷ “*Han*” kelimesini açıklarken, bu kelimenin Türklerin en büyük başbuğu anlamına geldiğini ve Afrasyab’ın oğullarına da han denildiğini belirtir. Ayrıca Afrasyab’ın hakan olduğunu ve bu adın verilmesinde uzunca tarihsel bir hikâyenin

---

⁴ Mustafa Aksoy, “Destanlarda ve Tarihi Kaynaklarda Alp Er Tonga”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 3, s. 557-561; efnâme Çevirisi, C. I, II, III, Hzl. Zuhâl Kültürel-Latif Beyreli, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

⁵ Mustafa Aksoy, *agm.*, s. 557.

⁶ Mustafa Aksoy, *agm.*, s. 562; Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2005, s. 100.

⁷ **Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 396.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

---

olduğunu söyler.⁸ "Tigin" kelimesini açıklarken, bu kelimenin aslında "köle" anlamına geldiğini; ancak zamanla hükümdar ailesinin çocuklarına ad olduğunu belirtir ve bu konuda geniş bilgi verir.⁹ Yine "Kaz" kelimesinin anlamını verirken, bunun Afrasyab'ın kızının adı olduğunu belirterek, Afrasyab ve onun yaşadığı yerler hakkında geniş bilgi verir.¹⁰ "Kend" kelimesinin anlamını verirken, Kaşgar için 'Ordu kend' dediklerini ve bunun da 'Hanın oturduğu şehir' anlamına geldiğini söyler. Ayrıca Afrasiyab'ın Kaşgar şehrinin havası iyi olduğu için orada oturduğunu belirtir.¹¹ "Çaruk" oymağı hakkında bilgi verirken 'Barçuk' şehrinin Afrasiyab'ın şehri olduğunu söyler.¹² "Alp" kelimesinin anlamını açıklarken örnek olarak Alp Er Tonga için yakılan ağıttan iki dörtlüğe yer verir.¹³

Dîvânü Lûgâti't-Türk'te verilen bilgiler incelendiğinde, bütün Türk hakanlarının Alp Er Tonga'nın soyundan geldiğinin ve onun soyundan olmayanlara "hakan" veya "han" denilemeyeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Alp Er Tonga'nın Kaşgar şehrini başkent olarak kullandığı, bunun yanı sıra Barçuk ve Barsgan gibi şehirler kurduğu ve ölümünün halk arasında büyük bir acıya neden olduğu görülmektedir.

Alp Er Tonga hakkında bilgi veren bir başka eser ise Yusuf Has Hacib'in 1069 yılında yazarak Tabgaç Bu ra Han'a sunduğu siyasetname türündeki "*Kutadgu Bilig*" isimli eseridir. Bu eserde, dünyadaki hükümdarlar arasında en adaletli olanların Türk hükümdarları olduğu ve onların içinde de en mehur olanın Taciklerin "Efrasyab" dedikleri hükümdar olduğu belirtilir.¹⁴ Bu bilgilerden Alp Er Tonga'nın Türkler arasında hem adaletiyle hem de kahramanlığıyla tanınan büyük bir hükümdar olarak bilindiğini ve Taciklerin de onun cesareti ve kahramanlığından övgüyle söz ettiklerini söyleyebiliriz.

---

⁸ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, s. 157.

⁹ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, s. 413-414.

¹⁰ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, s. 149-150.

¹¹ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, s. 343.

¹² *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, s. 381.

¹³ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, s. 41.

¹⁴ *Kutadgu Bilig I Metin*, Hzl. Re it Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991. s. 43.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

---

ran'ın en büyük tarihçilerinden Alaaddin Ata Melik Cüveynî tarafından 1259 tarihinde Farsça olarak yazılan “*Tarih-i Cihan Güşa*” adlı eserde de Alp Er Tonga hakkında bilgiler yer almaktadır. Cüveynî bu eserde, di-kut'un soyu ve ülkesi hakkında bilgi verirken, Uygurların Orhun nehrinin kenarında ya adıklarını, nüfusları arttıkça aralarından bir ki iyi ka an seçtiklerini ve Buku Han'ın ortaya çıktığı döneme kadar be yüz yıl böyle ya adıklarını belirttikten sonra, bir rivayete göre Buku Han'ın di er adının Afrasiyab olduğunu söyler.¹⁵ Cüveynî'nin Alp Er Tonga'yı Uygur Türklerinin bir ba ka kahramanı Buku Han ile birle tirdi ini görmekteyiz.

Alp Er Tonga'nın eceresi ve kahramanlığı hakkında geni bilgi veren eserlerden biri de Mo ol tarihçisi Mirza Haydar Du lat tarafından 1541–1547 yıllarında yazılan “*Tarih-i Reşidî*” isimli eserdir. Bu eserde, “*Kaşgar eski ve ünlü bir şehirdir. Eski zamanlarda Kaşgar sultanları Moğolların Buga Han dedikleri Türk Afrasyab'ın ailesindedir. Onun şeceresi şöyledir: Feridun oğlu Tur oğlu Dad oğlu Naşin oğlu Piş oğlu Afrasyab*”¹⁶ denilmiştir. Ayrıca tarihi olaylar ve savaşlar anlatılırken kahramanlık gösteren kimseler için “*hepsi de Rüstem, Zal ve pirinç vücutlu Afrasyab gibi kahramanlardı*”¹⁷ denilerek Alp Er Tonga'nın kahramanlığı dile getirilmiştir. Eserde muteber kitaplarda ve tarihlerde Balasakun'un Alp Er Tonga'nın kurdu u ehirlere biri olarak geçti i ve onu çok övdükleri belirtildikten sonra Mücme'üt-Tevarih'te öyle yazdığı belirtilmiştir: “*Balasakun Karahıtaylılar zamanına kadar Afrasyab neslinin idaresi altındaydı. Karahıtay gürhanı burayı bu torunlardan bir olan İlek Han'dan aldı ve kendi payitahtı yaptı.*”¹⁸ Tarih-i Reşidî isimli eserde, Alp Er Tonga'nın eceresi, kimliği, kahramanlığı ve ya adı u ehirle ilgili verilen bilgilerin önceki dönemlerde yazılan ran kaynaklarıyla aynı olduğu görülmektedir.

Uygur Türklerinin tarihi ve kültürü hakkında geni bilgiler veren ve 1903 yılında Molla Musa Sayrami tarafından yazılan “*Tarih-i Emniye*” isimli eserde de Alp Er Tonga hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eserde, yedi ehirde biri olan Kaşgar ve burada mezarları ve türbeleri bulunan tarihi ahşiyetler hakkında bilgi verilirken Satuk Bu ra Han için “*Yine biri Sultan Satuk Buğrahan*

---

¹⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî., **Tarih-i Cihan Güşa**, C. I, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 116.

¹⁶ Mirza Haydar Du lat, **Tarih-i Reşidî**, İngilizceye Çev. E. Denison Ross; Türkçeye Çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 461.

¹⁷ Mirza Haydar Du lat, *age.*, s. 484.

¹⁸ Mirza Haydar Du lat, *age.*, s. 535.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Gazi olup, Efrasiyap'ın evladı” denilmektedir.¹⁹ Alp Er Tonga'nın Karahanlılar ve sonraki dönem Türk hükümdarlarının ecdadı oldu u “Satuk Bu ra Han Tezkiresi”nde de belirtilmektedir.²⁰ Molla Musa Sayrami, “*Tarihi Hamidi*” isimli eserinde de Sultan Satuk Bu ra Han'ın Ka gar'da bulunan mezarı hakkında bilgi verirken onun Afrasyab evladından oldu unu belirtmi ve Afrasyab'ın kahramanlı ı ile ilgili bilgilere de yer vermi tir.²¹

Yukarıda özetleyerek vermeye çalı tı ımız yazılı tarihi kaynaklardan Alp Er Tonga ve onun özellikleriyle ilgili u sonuçlara ula mak mümkündür:

1. Alp Er Tonga Türk tarihi kadar ran ve Arap tarihi içinde de önemli bir yer tutmaktadır. ranlıların Avesta'dan ba layarak en büyük destanları ehname'ye ve sonraki dönemlerde yazılan çe itli tarihi kaynaklarına kadar Alp Er Tonga'yı en büyük dü manları olarak zikretmeleri ve buna ra men ondan övgüyle söz etmeleri bu durumu açıklamaktadır.

2. Tarihi Türk kaynaklarının yanı sıra ran, Arap ve Mo ol tarihçilerinin eserlerinde, Alp Er Tonga'nın büyük bir kahraman oldu u ve Türk hükümdar ailelerinin atası olarak kabul edildi i görülmektedir.

3. Alp Er Tonga ile ilgili tarihi kaynaklarda yer alan ortak bilgilerden biri de, onun bir hükümdar olarak Ka gar'ı ba kent seçti i ve önemli ehirlere in asını gerçekle tirdi i bilgisidir.

4. Cüveynî ve Mirza Haydar Du lat'a göre Alp Er Tonga, Uygur Türklerinin tarihi kahramanı Buku Han'dır.

Tarihi kaynaklarda Alp Er Tonga hakkında verilen bilgileri de erlendirdikten sonra, onun ya adı ı dönem ve kimli i hakkında ara tırmacıların fikirlerini vermek yerinde olacaktır. Alp Er Tonga'nın kimli i ve ya adı ı dönemle ilgili çe itli fikirler ileri sürülmü tür. Bunlardan birincisi, Alp Er Tonga'nın Med Kralı Astiyog oldu u eklindedir.²² Zeki Velidî Togan ise Alp Er Tonga'nın büyük Saka devletinin en evketli devrini ve sükût ça ını ya atan büyük kahramanı oldu unu ileri sürmü tür.²³ Osman Turan, slam kaynaklarının Uygur, Karahanlı ve Selçuklu hanedanlarının Alp Er

---

¹⁹ Molla Musa Sayrami, **Tarihi Emniye**, Yay. Hzl. Muhemmet Zunun, incañ Halk Ne riyati, Ürümçi 2000, s. 399.

²⁰ Geyretcan Osman, **Uygur Kilassik Edebiyatı Kiskıçe Tarihi I**, incañ Halk Ne riyati, Ürümçi 1996, s. 115.

²¹ Musa Sayrami, **Tarihi Hemidi Kitab III**, Aksu 1908, s. 329, 340–341, 387.

²² **İslâm Ansiklopedisi**, C, 10, s. 479.

²³ Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, stanbul 1981, s. 36.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Tonga'ya mensup olduklarını ifade ettiklerini ve bu münasebetle, onu tarihi ve milli an'aneyle ba lı olarak O uz-han ile birle tirdiklerini belirtmi tir.²⁴ Ayrıca milli destan ve an'anelerde asırlarca milletin kalbinde, cihangir olarak ya ayan O uz-han'ın ran kaynaklarında Afrâsyâb adı ile geçti ini söylemi ve onun O uz-han oldu unu ileri sürmü tür.²⁵

Sadettin Gömeç ise Ka garlı'nın bahsetti i Alp Er Tonga'nın ehnâme'de geçen Afrasyab ile bir oldu u yolunda üpheler oldu unu belirterek, *bize göre Alp Er Tonga, 714 yılında Beş-Balık'In kuşatılması sırasında tuzağa düşürülerek öldürülen, Kagan Kagan'ın büyük oğludur. Kişilik olarak Köl Tigin'e benzeyen, Kök Türkler arasında çok sevilen ve bütün ömrünü Türk milleti için harcamış olan Tonga Tigin'in kahramanlıkları ölümünden sonra da Türkler arasında yaşamış ve bir efsane olarak Kaşgarlı'nın çağına kadar gelmiştir. Kaşgarlı Mahmud da Türkler arasında yaşayan bu destanı duyduğu için eserinde zikretmiştir.*" demektedir.²⁶

Alp Er Tonga'nın tarihi kimli iyle ilgili olarak Mustafa Aksoy, "yazılı Türk kaynakları arasında Alp Er Tonga ile ilgili bilinen en eski kayda Orhun Abideleri'nde rastlamaktayız. Tonga Tigin'in yuğu esnasında Tonga boyunun on yiğit erinin çevrilip öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Biz bu kayıttan XI. yüzyılda bile hatıraları devam eden Alp Er Tonga'nın VIII. yüzyılda yuğunun yapıldığını görmekteyiz." demektedir.²⁷

Osman Karatay ise O uz Ka an, Feridun ve Alp Er Tonga'yı çe itli açılardan kar ıla tırmı ve her üç ismin de aynı ki i olabilece ini ileri sürerek, bu kimse, insanlık tarihinde öyle bir iz bırakmı tır ki, ran'dan Turana insanlar binlerce yıldır onu unutmamı lardır. Farsların Turanlı halklarla aynı kökten gelen Medlerin tarihini sahiplendikleri gibi Turanlıların/Sakaların hükümdarlarını da sahiplendiklerini, Pers hükümdarlarının Ceyhun nehrini geçememi ken Feridun'un ahsında ve hayal âleminde Farşlıların ran, Turan ve Rum'un hâkimi olduklarını belirtmi tir.²⁸

Yukarıda da görüldü ü gibi ara tırmacıların bazıları Alp Er Tonga'nın Saka hükümdarı oldu unu ileri sürerken, bazıları da Buku Han, O uz-han ve Tonga Tigin oldu unu ileri sürmü lerdir. Ayrıca ara tırmacıların bazıları Alp Er Tonga ile tarihi kaynaklarda

---

²⁴ Osman Turan, *age.*, s. 101.

²⁵ Osman Turan, *age.*, s. 100.

²⁶ Saadettin Gömeç, "slâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 20/3, Ankara 2000, s.57-58.

²⁷ Mustafa Aksoy, *agm.*, s. 555.

²⁸ Osman Karatay, **İran İle Turan (Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu)**, Karam Yayıncılık, Ankara 2003, s. 180-188.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

“Efrasiyab” adıyla geçen kahramanın farklı ki iler oldu unu ileri sürmü lerse de, bu konuda her iki ismin de aynı ki i oldu u noktasında tarihçilerin büyük ço unlu unun hemfikir olduklarını görmekteyiz. Biz de Alp Er Tonga ile Efrasiyab’ın aynı ki i oldu u dü ündü ümüz ve tebli imizde terminolojinin bir bütünlük arz etmesi açısından, alıntılarını dı ında Alp Er Tonga isminin kullanılmasını uygun gördük.

Alp Er Tonga ve onun tarihî ki ili i hakkında yazılı kaynaklarda yer alan bilgileri ve ara tırmacıların bu konudaki görü lerini verdikten sonra, günümüzde Uygur Türkleri arasında Alp Er Tonga ile ilgili anlatılan sözlü ürünlere geçmek yerinde olacaktır. Türk tarihinde ve kültüründe hem kahramanlı ı hem de yöneticili i ile derin izler bırakan Alp Er Tonga, Uygur Türklerinin hafızasında da yüz yıllar boyunca saklanmı ve onun hakkında çe itli anlatmalar ortaya çıkmı tır. Uygur Türkleri arasında “Efrasiyap” olarak bilinen Alp Er Tonga, sözlü anlatmalarda “*padişahların padişahu ve bilgelerin bilgisi*” olarak zikredilmi ve onun döneminde toplumsal düzenin sa lanmasına ve milletin birlik ve bütünlü üne yönelik önemli uygulamaların ba ladı ı dile getirilmi tir. Ayrıca bu sözlü anlatmalarda onun kahramanlı ından çok, halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen bir yönetici oldu u ve bu sorunlara pratik çözümler üretti i anlatılmı tir. Bu anlatmalardan ilki dü ün merasiminin ortaya çıkı ını konu almaktadır:

“Eski zamanlarda düğün merasimi diye bir şey yokmuş. Erkekler ve kızlar düğün merasimi yapmadan birbirleriyle evlenirmiş. Efrasiyap dönemine gelindiğinde, insanlar şehirlerde, köylerde ve kışlaklarda toplu halde yaşamaya başlamışlar. İnsanlar, toplu bir şekilde yani birbirleriyle karışık yaşadıkları için, bazı istenmeyen durumlar ortaya çıkmaya başlamış. Bazı insanların bir başkasının hanımına şaka yapması ve birlikte olma isteğini belirtmesi gibi garip davranışlar süreklilik arz etmeye başlamış. Bunun üzerine kavga dövüş başlamış ve çok kan akmış. Efrasiyap bu olanları görünce, halkı barış içinde tutmak; insanlar arasında edep, haya ve ahlaklı olmayı sağlamak; yanlış anlamaların önüne geçmek için çeşitli çareler düşünmüş. Sonunda düğün merasimi yaparak, erkek ve kızın evlendiğini bütün halka duyurmaya karar vermiş. O günden sonra insanlar arasında büyük düğün merasimi düzenlenerek, toplanan halka bu durumu duyurma işi ortaya çıkmış. Böylece yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için düğün yapan kişinin, araştırıp uygun birisini bularak onu herkesin dikkatine sunması âdeti ortaya çıkmış.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Düğün merasimi demek, öncelikle erkek ve kadının birbirini sevmesi demekmiş.”²⁹

Bu anlatmada, insan hayatının geçi dönemlerinden biri ve aile yapısının ilk adımı olan evlenme ve buna ba lı olarak gerçeikle en *düğün* merasimin ilk kez Alp Er Tonga döneminde ortaya çıktı ı anlatılmaktadır. Kıza ve erke e yeni bir sosyal statü kazandıran ve aileler arasında kurulan dayanı mayı, toplumsal ve ekonomik ili kiyi düzenlemesi açısından hemen her toplumda önemli bir olay olarak görülen evlilik ve dü ün merasimi, Uygur Türklerinin sözlü yaratmalarında Alp Er Tonga dönemine dayandırılmaktadır. Burada Alp Er Tonga'nın halkı barı içinde tutmak; insanlar arasında edep, haya ve ahlaklı olmayı sa lamak; yanlı anlamaların önüne geçmek için dü ün merasimini uygulamaya koydu u görülmektedir.

Anlatmada dikkat çeken hususlardan biri de, göçebe ya ayan Uygur Türklerinin Alp Er Tonga döneminden sonra belli merkezlerde toplu olarak ya amaya ba ladıklarının ve yerle ik hayata geçtiklerinin anlatılmasıdır. Bunun sonucunda da toplumda bazı olumsuz olaylar ya anmaya ba lanmı ve Alp Er Tonga bu sorunlara çözüm üretmi tir.

Alp Er Tonga'nın yer aldı ı sözlü yaratmalardan ikincisi ise ölüyü gömme âdetinin ve ölüme ba lı geleneklerin ortaya çıkı ıyla ilgilidir. Bu konudaki anlatma öyledir:

“Eskiden insanlar, ölüleri hiç kimseye duyurmadan ateşte yakar ve ölüünün küllerini kumluğa götürüp rüzgârda savururlarmış. Efrasiyap dönemine gelindiğinde, Efrasiyap bu âdeti değiştirmiş ve cesedi sandığa koyup toprağa gömmeyi emretmiş. Efrasiyap, babası Uluğ Tor öldükten sonra, onun cenazesini kırk gün bekletmiş ve dut ağacından uzunluğu kırk karış, genişliği yedi karış, yüksekliği dokuz karış olan özel bir sandık yaptırıp, cenazeyi ona yerleştirerek saraya yakın yüksek bir tepeye defnetmiş.

Ölüm olduğunda, kırk gün kırk gece sarayda ve başkentte oyun ve eğlenceye, ziyafetlere ara vermeden devam ederlermiş. Efrasiyap bu durumu tuhaf karşılamış ve buna üzölmüş. O gönlünü eğlendirip gezse de üzüntüden bir türlü kurtulamamış. Bunun üzerine derin derin düşünmeye başlamış. ‘İnsanın kadir kıymeti, itibarı sadece yaşadığı dönemde bilinip, öldükten sonra unutulup gider ise bu vefasızlık olur.’ diye aklından geçirerek saray ehlini çağırılmış. Saraydaki toplantıda Efrasiyap: ‘Ölüyü sessiz sakın uğurlamak, ölen için adaletsizlik oluyor. Bundan sonra kim ölüirse ölsün, derhal bütün yurda duyurulup, halkın yas töreni düzenleyerek ağlayıp sızlaması lazım. Böylece merhumun yaşadığı dönemde

---

²⁹ Ürümçi Tiyaşan Rayon Halk Çöçekliri, incañ Ya lar-Ösmürler Ne riyati, Ürümçi 1994, s. 68-69.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

---

yaptıkları hatırlansın!’ demiş. Saraydaki danışman vezir Kurbeg: ‘Yas törenine halkın tamamı katılıp herkes ağlarsa, yurttan korkuya neden olur ve insanlar huzursuz olabilir. Onun için merhumun yakın akrabaları yas tutsun.’ demiş.

Efrasiyap bu fikri doğru bulmuş ve yas tutan erkeklerin beline beyaz kumaş bağlamasını, yas tutan kadınların da beyaz başörtüsü bağlamasını kararlaştırmış. Uzak yakından gelenlerin, konu komşularının üç gün üç gece cenaze çıkan evde yemek pişirmeden, yemek, ekmek ve çayı temin etmesini, merhumun vefatından sonra büyük bir yemek verilerek merhumu yad edip, ruhuna dua etmeyi ve onun ebediyen hatırlanmasına karar vermiş. O günden sonra cenazede ağlamak, düğünde gülmek adet haline gelmiş.”³⁰

Eski Türkler atalarına büyük saygı besleyerek onlar için büyük mezarlar, heykeller yapıp, onlar adına yazılı tabletler dikmişlerdir. Bunun yanı sıra ölen büyüklerini altın, züphe ve yas, atları ve bu atların isimleri yazılı tabletlerle gömmüşlerdir. Altay, Karadeniz, Kafkas, Suriye ve Halep civarlarında bulunan Türk kurganlarındaki ölü gömme âdeti bunu açık şekilde göstermektedir. Ayrıca Türkler bu mezarları uurlu sayarak korumuşlardır. Çünkü büyük ecdat, fiziksel bir ölüm ya da ruhen diridir ve soyun koruyucusudur.³¹ Anlatmaya göre, Türk kültüründe önemli bir yer tutan ölüyü gömme âdeti, Alp Er Tonga’nın ölen babasını yakmak yerine, bir sandukaya koyup toprağa gömmesiyle başlamıştır.

Günümüzde Uygur Türkleri arasında “beyaz bağlamak” yası sembolize etmektedir. Ölen kişinin erkek akrabaları beline beyaz kumaş bağlar; kadınlar ise başına beyaz örtü takarlar. Erkekler “yette nezir” adı verilen ve ölüm olayının yedinci gününde verilen yemeğe kadar beline bağladıkları beyaz kumaş çıkarırlar. Kadınlar ise “kirik nezir” adı verilen ve ölüm olayının ardından kırkıncı günde verilen yemeğe kadar başlarındaki beyaz örtüyü çıkarırlar. Kırkıncı günde bir kadın yas tutan bayanları teselli eden sözler söyleyerek onların başlarındaki beyaz örtüyü alır ve yerine farklı renkte bir örtü verir. Bu uygulamaya “Karisini o tuz” adı verilmektedir.³² Yukarıdaki anlatımda Uygur Türklerinde yası sembolize eden “beyaz bağlamak” âdetinin de Alp Er Tonga’nın isteği üzerine uygulanmaya başlandığı belirtilmiştir.

---

³⁰ Ürümçi Tiyaşan Rayon Halk Çöçekliri, s. 72–73.

³¹ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, C. 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 161–165.

³² Abdurkerim Rahman vd., *Uygur Örp-Adetleri*, İnceağ Yaşar-Ösmürlü Neşriyatı, Ürümçi 1996, s. 133–135.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Anlatmaya göre, Alp Er Tonga “insanın kadir kıymeti, itibarı sadece ya adı ı dönemde bilinip, öldükten sonra unutulup gider ise bu vefasızlık olur” dü üncesiyle yas tutmayı halk arasında zorunlu kılması ve böylece günümüze kadar gelen yas tutma ve ona ba lı geleneksel uygulamalar Alp Er Tonga döneminde ortaya çıkmı tır.

Günümüzde Türk dünyasında bazı farklılıklar görülmele birlikte ana hatlarıyla aynı olan ölüyü gömme, cenaze evinde birkaç gün yemek pi irmeme, cenazenin ardından kırk gün yas tutma ve cenaze sahipleri tarafından “kırk yeme i” verme gibi ölüm olayı etrafında olu an geleneklerin büyük kısmı Uygur Türklerinin anlatmalarına göre ilk kez Alp Er Tonga döneminde ortaya çıkmı tır. Ayrıca Uygur Türkleri dü ün ve ölüm olaylarına kar ı alınacak tavrı “Cenazede a lanır, dü ünde gülünür” eklindeki atasözüyle özetlenmi tir.

Alp Er Tonga ile ilgili anlatmalardan üçüncüsü be i in ortaya çıkı ıyla ilgilidir:

“Eskiden beşik yokmuş. Efrasiyap dönemine gelindiğinde çocuklar çoğalmaya başlamış. Anneler çocuklara bakmak için çok cefa çekmişler. Bu günlerden birinde Efrasiyap’ın eşi “Böşük Anne” bir seferde üç çocuk doğurmuş. Padişahın sarayı büyük sevince boğulmuş ve üç çocuğa nasıl bakacakları konusunda çeşitli yollar göstermişler. Çünkü o dönemde padişahın çocuklarına öz annelerinin bakması ve büyütmesi âdeti varmış. Ancak Efrasiyap’ın devletinde o döneme kadar hiçbir kadın birden fazla çocuk doğurup büyütmemiş.

Efrasiyap, çocuklara bakma konusunda çok düşünmüş. Sonunda en büyük çocuğuna öz annesi bakmış. İkinci çocuğuna ahlaklı, faziletli ve temiz kalpli bir kadın bulmuşlar ve çocuğa sütanne olmuş

oüncüsü be

i

o9-1.56 Td [(ö)-0.29872(z)8.95762(e)-1.91845(t)76(i)-4.77687([(o)-0.15818(k)10.576(l)-4.776862(l)-

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Uygur Türklerinde müzik ve çalgı aletleri günlük yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biridir ve ayrı bir öneme sahiptir. Uygur sözlü yaratmalarında müziğin ilk insan Hz. Adem ile birlikte yaratıldığı ve insanlar öldükten sonra da müzikle olan bağlarının devam edeceği anlatılmaktadır. Ayrıca müziğin ruhu harekete geçiren ve mest eden tek unsur olduğu ve ruhun müzik sayesinde tenle birleştiğine inanılmaktadır. Bu anlayışı a baları olarak Uygur Türkleri arasında çalgı aletleri ve onların ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli anlatımlar yer almaktadır. Bunlardan rebabın ortaya çıkışıyla ilgili olanı öyledir:

“Efrasiyap, Kaşgar’da hanlık tahtında oturduğu yıllarda, yurdu adaletli bir şekilde yönetmesiyle ün salmış. O, herkesin karnını doyurup, kendi işiyle meşgul olduğunu ve hiç eğlence düzenlenmediğini görünce bu duruma çok üzülmüş. O, has bahçesinde halkın gönlünü eğlendirmek için çare düşündüğü bir sırada, bir turgayın hüznü ötüşünü duymuş. Padişah onu dikkatle dinlemiş ve onun sesini taklit etmiş. Fakat ben bir padişahım, insanların içinde kuş gibi ötersem, güliğinç duruma düşerim. En iyisi, ağaçtan kuşların sesine benzer ses çıkaran bir alet yapayım, diye düşünmüş ve dokuz gün uğraşarak dokuz karış uzunluğunda bir ağacı çalgı aleti yapmaya karar vermiş. O, bu ağacı insan suretinde yapmış ve bir ağız koymuş. Koyunun bağırsağını titizce işleyip üç tel çekmiş. Fakat bu aletten ses çıkmamış. Efrasiyap, işin dokuzuncu gününde has bahçede yine bu aletten ses çıkarmak için uğraşırken, bir yiğit sesli bir şekilde şarkı söyleyerek oradan geçmiş. Padişah, onun şarkısıyla çok ilgilenmeyip aletiyle uğraşmaya devam etmiş. Aradan bir yemek pişirme vakti geçince, şarkı söyleyen yiğit geri dönmüş. O yine şarkı söyleyerek yürüyormuş; fakat sesi önceki kadar gür değilmiş. Efrasiyap, bu işe çok şaşırılmış ve işini bırakıp yiğidi çağırarak:

—Sen nereye gidip geldin? demiş. Yiğit:

—Kaynana ve kayınbabamın evine misafir olup geldim, diye cevap vermiş.

Efrasiyap, hemen işinin başına dönüp yaptığı çalgı aletinin gövdesini derince oymuş ve orayı deri ile kapatarak teline vurmuş. Ondan hem güçlü hem de titrek bir ses çıkmış. Efrasiyap, yiğidin iki şarkısından şunu anlamış ki, yiğit sabahleyin yemek yememiş, karnı aç, bunun için de sesi hem güçlü hem titrek çıkıyor. Kaynana ve kayınbabasının evine gidip karnını doyurduktan sonra şarkısı o kadar güzel değil.

Efrasiyap’ın icat ettiği bu çalgı, rebabın ilk şekliymiş. Daha sonra o, daha da iyi ses çıkaran çalgı aleti dutarı yapmış. O

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic

Volume 3/7 Fall 2008

---

günden sonra bu yurttaki insanlar karnını doyurmakla kalmayıp saz çalıp dans ederek eğlenir olmuşlar.”³⁴

Bu anlatmada Alp Er Tonga'nın payitahtının Ka gar'da oldu u ve halkın e lenmesi için rebabı, daha sonra da dutarı icat etti i anlatılmı tır. Alp Er Tonga'nın Ka gar'da oturdu u bilgisi tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerle aynıdır. Burada Alp Er Tonga'nın rebabı icat etme nedeni halkını e lendirme iste idir ki bu da bize onun halkın çe itli sorunlarına çözümler üretti ini ve müzik aletlerini icat ederek de kültür-medeniyet kahramanı oldu unu göstermektedir.

Günümüzde Do u Türkistan'ın önemli ehirlerinden biri Kızılsu Kırgız Otonom Bölgesinde yer alan Atu (Artu)'tur. Bu bölge tarım ürünleri içinde inciriyle ün salmı tır ve bu konuda çe itli efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsanelerin merkezinde de Alp Er Tonga yer almaktadır. Bu anlatmalardan birincisi öyledir:

“Eski zamanda yaşayan padişah Efrasiyap, yeryüzünde yedi yerde başkent kurmuş. Bunlardan biri Erdebil, biri Suddikur³⁵ şehri, bir diğeri Korla şehriymiş. Diğer dört şehir Turfan, Hoten, Almalı ve Balasagun'muş.

Padişah Efrasiyap, bir gün saraydaki herkesi çağırıp toplantı yapmış. Toplantıda, padişahlığın sınırsız gücünün kudretinin anlaşılması için, bu yedi şehrin hepsini tıpkı cennet gibi değişik meyvelerle donatmak istediğini söylemiş. Bunun için de dünyadaki en güzel meyvelerin fidanından toplamaları için ferman çıkarmış. Dünyanın her yerine emir eri göndermiş. Emir erleri kırk ay, kırk gün kırk gece uzun bir yol katettikten sonra, karşılaştıkları meyvelerin içinden en güzel olanlarını seçerek hem fidanını hem de tohumunu alıp saraya getirmişler. Bu yedi şehri, yemyeşil meyve ağaçlarıyla donatmaya başlamışlar. Yıllar geçtikçe meyve fidanlarının bazıları sağlıklı şekilde büyümüş, bazıları ise kuruyup gitmiş. İncir de işte o günden itibaren Atuş'ta yetişmeye başlamış.”³⁶

Bu anlatmada padi ah Alp Er Tonga'nın Erdebil, Ka gar, Korla, Turfan, Hoten, Almalı ve Balasagun gibi yedi farklı ehri kendine merkez seçti i ve büyük bir güce sahip oldu u anlatılmı tır ki bu bilgiler yazılı kaynaklarla da örtü mektedir. Ayrıca anlatmadan onun büyük bir hükümdar oldu u ve idaresi altında tuttu u toprakları mamur hale getirmek için büyük çaba sarf etti i ve günümüzde Atu bölgesinde yeti en incirin de bu çabanın sonucunda üretilmeye ba landı ı anla ılmaktadır.

---

³⁴ **Uygur Halk Efsane-Rivayetleri (Kök Gümbez)**, incañ Halk Ne riyati, Ürümqi 2006, s. 361–362.

³⁵ Suddikut, Suli ismiyle de anılmaktadır ve Ka gar ehrinin eski adıdır.

³⁶ **Uygur Halk Epsane-Rivayetliri (Kök Gümbez)**, s. 289–290.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Atu bölgesinde incirin yeti tirilmesiyle ilgili anlatmanın bir varyantı da öyledir:

“Çok eskiden, padişahların padişahu ve bilgelerin bilgisi olan hakan Efrasiyap, bir gün rüya görmüş. Rüyasında, cennette gezip dolaşmış ve cennetteki huriler ve hizmetçiler onun gönlünü açmış; tatlı tatlı meyveler susuzluğunu gidermiş. Uyanıp bakmış ki rüya. O, bu gördüklerinin rüya olduğuna hiç inanmak istememiş. Bunun üzerine bütün vezirlerini saraya toplayıp, onlara rüyasını anlatmış ve elini açarak rüyasında yediği meyvelerin çekirdeklerini göstermek istemiş. Aslında onun elinde hiçbir meyvenin çekirdeği yokmuş; fakat Allah'ın kerameti ile han elini açınca bir avuç çekirdek peyda olmuş. Bunun üzerine o çekirdekler dikilip yetiştirilerek incir peyda olmuş.”³⁷

Bu anlatmada Alp Er Tonga, rüyasında gördü ü meyvenin çekirde ini uyandı ında elinde bulan ve bu yönüyle de keramet sahibi bir padi ah olarak kar ımıza çıkmaktadır. Ayrıca anlatmada incirin cennetten gelen bir meyve oldu u da vurgulanmaktadır.

Atu 'ta incirin yeti tirilmesiyle ilgili anlatmanın bir ba ka varyantı ise öyledir:

Padişahların padişahu olan hakan Efrasiyap, yedi şehirde başkent kurmuş. O, şimdiki Kuça şehrinde hanlık tahtında oturduğu günlerin birinde, rüyasında cennette gezdiğini görmüş. Uyanınca müneccimlerini saraya çağırılmış ve rüyasını yorumlatmış. Müneccimler, padişaha dünyanın her yerine emireri gönderip, cennete benzer bahçe yaptırması gerektiğini söylemişler. Bunun üzerine padişah, dünyanın her yerine emireri göndermiş.

Batıya giden emir erleri, geri dönüşlerinde Kaşgar'a uğramışlar. O zamanlar şimdiki Atuş şehri ve ona bağlı olan araziler ağaçla kaplı orman ve yayla imiş. Bunu gören emirerleri, bu otlığa at ve develerini birkaç gün bırakmışlar ve yollarına daha sonra devam etmeye karar vermişler. At ve develerini otlığa bıraktıktan sonra, her biri kendinin nereyi dolaştığını, neleri gördüğünü, hanfi güzyl meyve

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature

Alp Er Tonga'nın di a dönük yapısı; yani dü mana kar ı gösterdi i ba arılar ve kahramanlı ı anlatılırken, sözlü anlatmalarda onun içe dönük yapısı; yani toplumu bir arada tutmadaki ba arısı, halkın sevincini ve üzüntüsünü payla ması, halkın çe itli sorunlarına pratik çözümler üretmesi, yurdunu mamur bir hale getirme çabası, toplumu ve onun temel yapısını olu turan ailenin birlik ve bütünlü üne verdi i önem dile getirilmektedir.

Ayrıca Uygur sözlü anlatmalarında Alp Er Tonga, çe itli yerlerin adlandırılmasında, günlük hayatta kullanılan çe itli e yaların ortaya çıkı ında, ehirlerin kurulmasında, kanalların açılmasında ve toprakların mamur hale getirilmesinde ve çe itli geleneklerin olu masında adı geçen tarihî bir kahraman olarak kar ımıza çıkmaktadır.

Alp Er Tonga, Türk kültür tarihinde ideal yönetici tipini ortaya koyan bir hükümdar, toplumsal ya amı düzenleyen ve koruyan geleneklerin bazılarının yaratıcısı, toplumsal birlik ve bütünlü ün önemini ve bunu gerçeğe tirmenin yollarını ö reten ve gösteren bir kahraman olarak yerini almaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008